

Мучник Анатолій

ПЛЮРАЛІЗМ В ЮДАЇЗМІ: СПРОБА ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

У світлі релігійного плюралізму можливі дві тенденції у практиці релігійних інститутів: а) вони можуть, адаптуючись до ситуації, визнавати релігійну свободу і демонструвати толерантність щодо інших конфесій; б) відмовитися від подібної адаптації і надалі існувати та сповідувати свої догмати й істини у колишньому, початковому, вигляді.

Але паралельно з вибором цих позицій відбувається і процес їхньої політизації, що виявляється у зміні релігійних соціальних концепцій, утвердженні соціальної активності релігійних організацій, а також участі в економічних, політичних, соціальних і духовних процесах.

На сучасному етапі релігійний фактор присутній також у політичних та міжетнічних конфліктах. Представники ортодоксальних кіл нерідко виявляють активне неприйняття вірувань інших конфесій; наявні конфронтація, прояви насильства, агресії на ґрунті релігійної нетерпимості, які зазвичай ускладнюють етнічні конфлікти. У зв'язку з цим можна стверджувати, що без миру між релігіями неможлива злагода і порозуміння між народами, окремими групами людей. Але парадоксально, що в юдаїзмі проблеми взаємовідносин світових релігій видаються менш складними, ніж конфлікти внутрішньоконфесійні, що призводить до невиконання інтегративної функції релігії – підтримки єдності людей у межах етнічної спільності. Адже юдаїзм є класичним зразком національної релігії.

Труїзм сучасного міжрелігійного діалогу полягає в тому, що представники різних громад віруючих повинні прийняти і цим фактично схвалити релігійне розмаїття та релігійно-культурний плюралізм. Якщо ми хочемо, щоб діалог був цілісним, треба дозволити кожному учасникові говорити про себе і бути

самим собою. В жодній іншій сфері цю потребу не підкреслювали й не виділяли більше, ніж у юдео-християнському діалозі. Усі погоджуються, що для того, щоб покращити перспективу розвитку богослов'я, посилити співпрацю на соціально-етичному рівні, а також спонукати християн до каяття щодо їхніх антисемітських позицій та вчинків, слід будувати мости між юдейською та християнською спільнотами, які сприяли б примиренню та взаємному порозумінню.

Проте одну групу, яка могла б стати таким мостом, а саме: спільноту месіянських юдеїв фактично не приймають ані юдеї, ані християни, які беруть участь у міжрелігійному діалозі. Багато людей називають ці групи і таких віруючих “юдео-християни” або “єврейські християни”. Так титули передбачають потенційну можливість будувати мости. Оскільки люди, які належать до цих груп, є водночас і юдеями, і християнами, вони могли б очікувати доброзичливого розуміння з боку як юдаїзму, так і християнства.

Проте саме це і є найважливішим пунктом незгоди. На думку переважної більшості тих, хто задіяний у міжрелігійному діалозі, юдео-християни (а особливо месіянські юдеї) є найменш придатними до виконання функцій будівників мостів, їх взагалі усунуто від діалогу, не кажучи вже про якусь керівну їхню роль. При цьому учасники діалогу зовсім не стримуються від того, щоб говорити про юдео-християн із упередженням. Не визнаючи за месіянськими юдеями навіть права на самоназву, учасники діалогу – юдеї та християни – нав'язують їм свої власні дефініції. Фактично, месіянських юдеїв звинувачують у синкретизмі, шахрайстві, неадекватному ставленні до культу та збоченій поведінці, а їхні релігійні переконання та наміри зазвичай ставлять під сумнів.

Хоч за юдейською і християнською традиціями існування месіянських юдеїв вважається аномалією, не можна не згадати на той факт, що з апостольських часів і дотепер у різні часи і в різних місцях існував рух переконаних юдеїв, які вірили в Христа, і цей рух був сильним і динамічним¹.

Починаючи з кінця 1960-х років, із появою руху месіянських юдеїв, зросла їхня впевненість у собі, результатом чого стало щораз більше утвердження свого права бути тими, ким вони є, й очікувати, щоб інші сприймали їх такими, якими вони є. Чи можна заперечувати реальність їхнього життя в Ісусі тільки тому, що воно не збігається з богословськими конструкціями деяких християн і юдеїв – учасників міжрелігійного діалогу? Чи ми, християни, відкинемо цих братів і сестер у Христі тому, що існування їх порушує питання про допустимість інакшої релігійної традиції?

Мета месіянського юдаїзму – бути на сто відсотків єврейським і на сто відсотків вірним Біблії (що складається із Танаху і Нового Заповіту). Отже, він відмовляється пристосовуватися до будь-яких категорій, винайдених людьми.

Головне заперечення християнства: “Ви відновлюєте перешкоду, що стоїть посередині”. Невдоволення християн у зв’язку з розвитком месіянського юдаїзму часто виявляється у наступних словах: “Ви відновлюєте “перешкоду, що стоїть посередині”, яку зруйнував Месія (Єфесянам 2:11-16). Наголос, який ви робите на єврействі, порушить єдність євреїв і язичників у Месіанській Общині (Церкві)”².

Головне заперечення юдаїзму: “Не можна бути євреєм і вірити в Ісуса”. Найчастіше заперечення євреїв з приводу месіянського юдаїзму полягає у наступному: “Ви намагаєтесь поєднати несумісне – не можна сприймати Йешуа як Месію і при цьому залишатися євреєм”³. Але це зовсім не аксіома: поперше, сам Йешуа і його перші послідовники були євреями; подруге, протягом останніх двох тисячоліть завжди були євреї, котрі вшановували Йешуа як Месію, Спасителя як Господа, залишаючись при цьому частиною єврейського народу, наскільки дозволяла єврейська община. Завдання: створити життєздатний месіянський юдаїзм. Проте це завдання, що серйозно ставиться до історії та розвитку юдаїзму і християнства протягом останніх двадцяти століть, досі залишається невиконаним.

Месіянські євреї вперше стали помітними після арабо-ізраїльської війни 1967 року. Непереможний Ізраїль став популярним, а Єрусалим повністю опинився під його контролем. Цей момент видався зручним для групи американських євреїв для того, щоб почати активно проповідувати ідею месіянського єврейства. Але месіянським євреєм може бути, по суті, і неєврей, якщо він визнає суть учення. Суть ця нескладна.

Основи теології месіянства дуже прості. По-перше, віра в Біблію – Старий Заповіт + Новий Заповіт, або, якщо хочете, Танах + Брит Ха Хадаша. Це натхненне Слово Бога – надійне і безпомилкове. По-друге, вічний Бог, творець неба і землі, є триєдиним Богом (Батько, Син і Святий Дух). Саме тому він і називається івритом у множині – Елохім. По-третє, людина справді згрішила й упала. По-четверте, людина вже стала спасенною через спокутувальну кров Ісуса Месії. Нарешті, по-п'яте, віра в чудеса. Всі чудеса, описані в Біблії, відбувалися насправді, а чудотворна сила Господа продовжує діяти і в наші дні⁴.

Можливо, і надалі будуть з'являтися нові течії, що використовують юдаїзм як свою відправну точку. Вічні питання залишаються, і поки людина не розучилася самостійно думати, завжди будуть існувати різні відповіді на ці питання. Виникнення нової течії обов'язково залежить від трьох елементів, і всі вони підзвітні людям. По-перше, мають з'явитися люди, які сформулюють і розроблять нові релігійні ідеї. По-друге, мусить з'явитися лідер або група лідерів, здатних успішно пропагувати ці ідеї. По-третє, мають знайтися люди, які забажають, щоб їх хтось вів. Кожна історична епоха пропонувала свої погляди на вічну тему взаємостосунків Бога і людини. Численні секти, як метеори, спалахували і згасали. Деякі жили упродовж століть, перетворюючись на потужні напрями. Нова течія в усі часи заради свого успішного існування і розширення повинна стати зручним духовним притулком для великої групи людей, частина яких не може задовольнити свої духовні потреби через існуючі форми релігій, а інша частина просто шукає себе і жваво відгукується на все нове, незвичне, революційне, навіть

скандальне. І справді, в усі часи людство поділялося на тих хто хоче як усі, і на тих, хто хоче відрізнятися від основної групи. Є ще один варіант виникнення релігійної течії. Частина людей вірить у Всевишнього, як заповідано, але одночасно не хоче підкорятися духовним авторитетам свого часу чи своєї общини. Коритися Богу потрібно завжди, а от коритися людині інколи не хочеться. Наскільки авторитет у справах віри авторитарний? Наскільки правильно конкретний духовний лідер або релігійна рада коментують доктрини? Наскільки правильні прийняті духовні настанови? Ці запитання виникають не просто так. Зазвичай вони з'являються в переломні моменти життя народу, якщо відповіді авторитетів не встигають за життєвою ситуацією, що швидко змінюється.

У дні підбиття благосних підсумків минулого століття прогресу, перемоги людського генія над силами природи, над інфекційними захворюваннями та над неписьменністю так і хочеться з'ясувати, що ще люди не перемогли. Релігійну нетерпимість ми ще не перемогли, як і расову або національну нетерпимість. Модна зараз тема роз'єднаності і розколу в нашому суспільстві – це відображення наших страждань від нетерпимості. Не століттями, а тисячоліттями людина виношувала та плекала ідею толерантності, терпимості. Вона багато домоглася на цій ниві, але коли ми читаємо наші газети чи дивимося телевізор, то розуміємо, що багато ще попереду. Процес розвитку ідеї толерантності триває.

Терпимість – це дозволяння іншій людині мати свободу дій чи суджень, це терпиме і неупереджене ставлення до поглядів і точок зору, що відрізняються від наших власних. Як багато крові пролилося у світі за всю нашу оглядну історію через нестачу саме цього “терпимого і неупередженого” ставлення один до одного.

Терпимість – терпимістю, але завжди одна й та сама проблема хвилює людину, яка сприймає питання релігії надто близько до серця. Якщо Бог єдиний, то чому люди не вірять однаково. І не влаштовують її пояснення релігійних учителів,

які все звертають на підступи сатани, який намагається роз'єднати людей і зіштовхнути їх зі шляху істинного. Таке пояснення апіорно оцінює факт існування різних релігійних думок як негативний.

Але питання і надалі викликають сумніви. Різноманітність – це погано чи добре? Якщо це добре, припустимо, у світі тварин, або в музичних формах, то чому це погано в релігії. І з іншого боку, якщо Господь неоднозначно наказав у своєму Святому посланні виявляти свою любов до нього і свій послух через цілком конкретні дії, чітко дотримуючись культу і законів, то як же деякі люди можуть це ігнорувати та встановлювати щось своє.

Але, як нам говорять, одкровення Божі записувалися протягом багатьох років різними людьми. А що написано однією людиною, інша завжди може неправильно зрозуміти, по-своєму витлумачити, побачити інший зміст і відчутти ще один, а також прокоментувати з точки зору поточного моменту. Люди різні і думають по-різному, у тому числі і на релігійні теми. Однак можна ще сказати, що існує влада авторитету, і якщо мудреці сказали, що треба, то потрібно наслідувати. Досить думати – необхідно робити.

Боротьби за толерантність у давньому світі не було. Боротьба за релігійну терпимість починається тільки після того, як зароджується ідея індивідуальності та цінності окремої особистості. Саме Тора вперше в релігійній історії випукло показує цінність особистості через стосунки Бога і людини. Із Тори і Танаха видно, що із Всевишнім можна сперечатися (Мойсей), укладати договір (Авраам), обговорювати наболілі проблеми (Самуїл та інші Пророки), і навіть сваритися (Іов). При цьому Божі істини залишаються нетлінними і переходять від покоління до покоління через свідомість людей.

Юдаїзм розвивається. Десять заповідей залишаються навечно, але структура юдаїзму така, що релігія не забуває жодного моменту із життя єврея. Хоча тисячолітні догми непорушні, життя ставить перед релігією нові питання майже

щоденно. Навчилися хірурги пересаджувати живим органи померлих, і виявилася необхідність прийняття відповідної релігійної постанови на цю тему.

Але і на це можна зауважити.... І так далі. Думок завжди багато, а чим більше зусиль ми витрачаємо на спробу все пояснити і розкласти по полицях, тим більше цих думок з'являється. Ця с не захищає і не пропагує жодної ідеї чи точки зору, крім, мабуть, однієї. Вона показує, що в усі часи в юдаїзмі існували різні течії, і, відповідно, віруючі обирали для себе, до якого напрямку приєднатися.

Але наше завдання скромніше – коротко і не повчаючи показати, що юдаїзм не поступається за багатством і різноманітністю відтінків християнству, ісламу та іншим світовим релігіям. Істина, як відомо, народжується в суперечці, і, мабуть, тому різні точки зору на один і той самий предмет ніколи не зникнуть. До того ж інтерес до юдаїзму в євреїв, які називають себе світськими або секулярними, виявляється інколи значно сильнішим, ніж у євреїв традиційно віруючих.

Історія єврейського народу характеризується, з одного боку, нерозривним зв'язком із землею предків, прагненням (і здійсненням прагнення) до здобуття на ній національного вогнища, а з іншого – майже 4000-літніми мандрями світом. У ході цих мандрів євреї вступали у взаємодію чи не з усіма великими світовими цивілізаціями. Вони ознайомилися з новими ідеями, засвоювали нові знання і, незважаючи на це, залишилися самими собою. У чому ж стрижень самотності цього народу? Який спектр підходів до релігійної традиції, джерелом якої вважається Боже одкровення, виробив єврейський народ серед мінливості свого існування?

Рабі Ірвін Грінберг, президент Національного центру єврейської освіти і лідерства стверджує: “Не важливо, до якого напрямку юдаїзму ви належите. Важливо, щоб ви цього не соромилися”. Це – дуже глибоке зауваження і здається просто гострим тільки на перший погляд. Конфлікти між напрямками юдаїзму багато в чому пов'язані з тим, що євреї схильні

перебільшувати сильні сторони своєї позиції і слабкі – опонента. Тому реформісти зазвичай звинувачують ортодоксів у фанатизмі і вважають себе єдиним толерантним і ліберальним рухом. Ортодокси, у свою чергу, вважають, що представники інших напрямів – приховані атеїсти, які спотворюють Тору заради власних зручностей. Але оскільки жодному із рухів не вдалося “зробити світ досконалим під владою Бога”, прихильникам усіх напрямів варто стати доброзичливішими до своїх противників і почати скромніше відгукуватися про власні заслуги. Денис Прагер сказав, що, окрім ортодоксів, реформістів, консерваторів і реконструктивістів, є ще два напрями юдаїзму: “серйозні і несерйозні євреї”. Він також вважає, що: немає аутентичних напрямів. Є аутентичні євреї⁵.

Юдаїзм не є (і ніколи не був) монолітно-одноманітним ученням. Практично із самого початку в ньому існувало різноманіття думок з основних релігійних питань. У IV ст. н.е. амора* Абайе наводив, посилаючись на пророка Еліяху (Ілію), вердикт Всевишнього з приводу однієї талмудичної дискусії, де кожна зі сторін відстоювала свою правоту: “І це, і те – слова Бога живого”. Насправді, ще задовго до епохи, в якій жив Абайе, окремі законовчителі і навіть цілі рабиністичні школи по-різному трактували багато фундаментальних релігійних концепцій, включаючи і концепції, пов’язані з триадою Бог-Тора-Ізраїль⁶.

Такого роду плюралізм – різноманіття ідей – мав одночасно і “вертикальний”, і “горизонтальний” характер: відмінність думок існувала як між сучасниками, так і між представниками усіх поколінь єврейських мислителів. Різні групи дотримувалися часом не просто несхожих, а прямо протилежних поглядів щодо Бога і того, що він очікує від людини. Групи ці постійно дискутували одна з одною; напрями, що виникали в ході історії, кидали виклик поглядам попередників. Так, упорядник Мішни** р. Іехуда ха-Насі, коментуючи біблейський уривок, де

* Так називали законовчителів талмудичного періоду, чиї висловлювання наводяться в Гемарі (Талмуді).

** Основна частина Талмуду.

розповідається про царя Хізкія (Єзекію), стверджував: “Подібно до того, як предка царя Хізкії залишили трохи незавершеним, щоб і йому було чим відрізнятись, так і мої попередники залишили мені можливість показати себе”. Звідси випливає, що, коли законовчитель пропонує своє тлумачення того чи іншого питання, яке відрізняється від інших, його думкою не повинні нехтувати і вона не повинна вважатися зухвалою⁷.

Мета цієї статті – дати певне уявлення про те, що ми називаємо єврейською релігійною спадщиною; про характерне для цієї спадщини діалектичне співвідношення наступності і новаторства, єдності і різноманіття.

Одним з основоположних правил юдаїзму необхідно вважати не існування правил без винятків. Адже з єврейської точки зору закони дані для духовного зростання людини, а отже є засобом. Закони Тори для людини, а не над людиною.

Тому будь-який із них неодмінно має винятки, а матеріал нашої теми не претендує на “істину в останній інстанції”, а лише на “інформацію до роздумів”, тобто допомагає позбутися “духовної сліпоты” (рівень вибору “добро–зло”) та повернути нас до зримого вибору між “гарним” і “кращим”.

Рабі Гарольд Кушнір зазначав, що: “Юдаїзм, якщо його розуміти правильно, може врятувати ваше життя від жалюгідної повсякденності. Але більше нічого він вам не може дати. Він може зробити ваше життя більш достойним. Мета – не у виживанні єврейського народу. Це – засіб. Головна мета заробити світ таким, яким Бог створив його на початку Творіння”⁸.

Загальнолюдський обов’язок продовження роду людського, пошук шляхів його виживання формують як першочергове завдання в економічному захисті природи захист самої людини. Нова філософія моралі повинна виробити нові життєві принципи, а можливо, по-новому усвідомити фундаментальні біблійні правила взаємовідносин у суспільстві в ім’я соціальної згоди різних конфесій і народів, людських груп, організацій та держав із різним рівнем розвитку та забезпеченості. Звичайно, це досить тривалий процес, але саме ця дорога веде до Храму, і

в цьому є покаяння сучасного індустріального суспільства, яке має найближчими роками сформувати підходи і принципи переходу до створення нових моральних та інтелектуальних рис людини майбутнього. Спроби нагадати про “обвинувачення справедливі” чи “обвинувачення брехливі”, як жарина, може стати джерелом нової всесвітньої пожежі, і їх слід побоюватися та уникати.

У 1995 році вийшло в світ дві праці ортодоксальних рабинів з приводу месіанського юдаїзму. Це праця на той час рабина Одеси Ішайя Гісера “Ловці душ. Правда про місіонерів”⁹, (сама назва коментарів не потребує) та збірник статей “Єврейська Тора і християнські місіонери”, яка починається із такої фрази: “Місіонерська діяльність з кожним роком являє собою дедалі серйознішу загрозу для єврейської молоді усього світу”¹⁰.

Плідні єврейсько-християнські зв'язки існували завжди. Обидві релігії мають багато спільного, і в багатьох сферах об'єднання зусиль християн і євреїв може дати чимало. Навіть християнське місіонерство серед євреїв могло розцінюватися останніми як помилка, але помилка щира і продиктована найкращими почуттями. У цьому відношенні однак, дещо змінилося. Єврей і після Голокосту може сприймати спроби християн “навернути” його як щирі і доброзичливі. Але навіть при цьому вони не можуть бути припустимими надалі: по суті, це спроби зробити іншим шляхом те, що Гітлер намагався зробити по-своєму. Таку думку на християнсько-єврейський діалог висловлює єврейська сторона¹¹.

Багатостраждальна історія людства з моменту його виникнення, а особливо після виокремлення основних релігійних течій та їхнього розділення дві тисячі років тому показує, що не можна підводити до жорстокого протистояння найбільш тендітне та найменш пізнане і таємниче – віру. Хай кожен гордиться своєю вірою, але не підносить її над Іменем, бо це – завжди джерело розбрату і провісник катастроф.

Нехай кожна людина збереже дане їй життям право вибору своєї віри вільним, а не насильницьким шляхом. Нехай

розбіжності віросповідання і традицій стануть дорогою взаємозбагачення спільної історії людства, а не каменем спотикання, приводом для вічних чвар.

Професор Михайло Членов з приводу сучасної ситуації з релігійністю євреїв у Росії висловлює таку думку: “На час розколу СРСР, до 1992 р., російські євреї були нерелігійними, не мали жодного уявлення про юдаїзм як релігію. Слід відзначити важливий момент: релігія – це не віра в Бога, а виконання певних стандартів поведінки, зрима (для оточуючих) форма поведінки, виконання певних ритуалів, соціальний адрес, форми життя. Проблема в тому, якими будуть ці форми всередині юдаїзму.

Нині в Росії наявні різні форми: ортодоксальний юдаїзм... ортодоксальний любавицький хасидизм... реформістський юдаїзм... Сьогодні любавицький хасидизм (ультра ортодоксальний напрям юдаїзму) намагається стати єдиним представником юдаїзму в Росії. Якщо це станеться, то буде здійснюватися контроль за всіма єврейськими організаціями, оскільки це направлення – найбагатше. Це відштовхне єврейську інтелігенцію. Коло і прихильників релігії звужиться. Проблема в тому, чи вдасться євреям зберегти плюралізм у своїх організаціях.

Крім ортодоксальних релігійних євреїв, є ще “вихрести” – такі, як євреї-християни (“Євреї за Ісуса”) і євреї-мусульмани. Вони не можуть бути членами єврейських общин.

Висновок звідси такий: всередині юдаїзму мусить існувати плюралізм. В противному разі релігія може стати фактором дезорганізації життя в Росії”¹².

Таке саме становище і в Україні.

¹ Релігійна свобода і права людини. Місія і прозелітизм. – Т. 3. – Львів: “СВІЧАДО”, 2004. – С. 335–336.

² *Стерн Давид*. Коментарий к Еврейскому Новому Завету. – М.: СИЛОАМ, 2004. – С. 16.

³ Там само.

⁴ *Штерениш М*. Многоликий иудаизм. – Герцлия: ISRADON, 2002. – С. 119–120.

⁵ *Телушкин И.* Еврейская мудрость. – Ростов н/Д: “Фенікс”, 2001. – С. 445.

⁶ *Глиссер И.* Ловцы душ. Правда о миссионерах. – Одесса: “Шомрей Шабот”, 1995. – С. 31.

⁷ Там само. – С. 32.

⁸ *Телушкин И.* Указ. соч. – С. 537.

⁹ Еврейская Тора и христианские миссионеры: Сб. статей. – Иерусалим: “Швут Ами”, 1995.

¹⁰ Многообразие и единство. Всемирный Совет прогрессивного иудаизма. – Иерусалим, 1995. – С. 3.

¹¹ *Факенгейм Э.* Что такое иудаизм? Современная интерпретация. – Иерусалим–Москва: ДААТ/Знание, 2002. – С. 271–272.

¹² *Рыбкина Р.* Как живут евреи в России? – М.: “Паралели”, 2005. – С. 143–144.